

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Bakalářská práce

2015

Petr Stehlík

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Petr Stehlík

Nacismus a náboženství

Bakalářská práce

Praha 2015

Autor práce: **Petr Stehlík**

Vedoucí práce: **doc. PhDr. Jan P. Kučera**

Rok obhajoby: **2015**

Bibliografický záznam

STEHLÍK, Petr. *Nacismus a náboženství*. Praha, 2015. 38 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Jan P. Kučera

Abstrakt

Práce pojednává o komplikovaném vztahu mezi ideologií nacionálně socialistické strany v čele s Adolfem Hitlerem na jedné straně, a náboženstvím – zejména křesťanstvím – na straně druhé. V první části práce je věnována pozornost souvisejícím historickým událostem a stupňujícím se perzekucím, které režim vykonával na protestantské i katolické církvi, ale i nadějím, které režim zpočátku vkládal do německého protestantství. Další část práce se potom věnuje několika prominentním nacistům a jejich osobním pohledům na otázku náboženství, přičemž zdrojem informací jsou zejména přepisy soukromých konverzací a deníky. Nakonec se práce zabývá vztahem ideologie nacismu k judaismu, islámu a ateismu a také rozebírá koncept nacismu jako politického náboženství.

Abstract

The thesis deals with a complicated relationship between National Socialist ideology with its leading figure, Adolf Hitler, on one side and religion – especially Christianity – on the other. In the first part of the thesis the attention is given to related historical context and escalating persecution, which the regime carried out on both the Protestant and Catholic Church, and also the hope, which the regime initially put into German Protestantism. Next part of the thesis is dedicated to the religious views of several prominent Nazis using transcripts of their private conversations and their diaries as a primary source of information. The last part examines the attitude of Nazism towards Judaism, Islam and atheism as well as the theory of political religion.

Klíčová slova

nacismus, ideologie, křesťanství, katolicismus, protestanství, Německo

Keywords

Nazism, ideology, Christianity, Catholicism, Protestantism, Germany

Rozsah práce: 74 766 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 14. 5. 2015

Petr Stehlík

Obsah

OBSAH	1
ÚVOD	2
VÝZKUMNÝ PROBLÉM A METODOLOGIE	2
1. NÁBOŽENSKÁ SITUACE VE VÝMARSKÉ REPUBLICE MEZI LETY 1923 AŽ 1933	3
1.1 ROLE STRANY ZENTRUM PŘI CESTĚ ADOLFA HITLERA K MOCI	4
2. NÁBOŽENSKÁ SITUACE V NĚMECKU MEZI LETY 1933 AŽ 1939	7
1.2 KIRCHENKAMPF	8
1.3 KONKORDÁT	11
1.4 ENCYKLIKA.....	12
3. NÁBOŽENSKÁ SITUACE V NĚMECKU MEZI LETY 1939 AŽ 1945	13
4. VZTAH ADOLFA HITLERA K NÁBOŽENSTVÍ	14
5. DALŠÍ PŘEDNÍ OSOBNOSTI REŽIMU	19
1.5 HEINRICH HIMMLER	19
1.6 JOSEPH GOEBBELS	20
1.7 MARTIN BORMANN.....	21
1.8 ALFRED ROSENBERG	22
1.9 OSTATNÍ	23
6. NACISMUS A ISLÁM	24
7. NACISMUS A JUDAISMUS	26
8. NACISMUS A ATEISMUS	27
9. NACISMUS JAKO POLITICKÉ NÁBOŽENSTVÍ	28
ZÁVĚR	30
SUMMARY	32
POUŽITÁ LITERATURA	34
SEZNAM PŘÍLOH	36
PŘÍLOHY	37

Úvod

Pokud bychom chtěli zjistit jaká byla role náboženství v Třetí říši a podívali bychom se pouze na výroky Adolfa Hitlera, jen těžko bychom asi došli ke konzistentnímu závěru. Vztah nacismu a náboženství je plný ambivalence, oportunismu a někdy i zdánlivých kontradikcí. Tato práce si klade za cíl jejich vzájemný vztah objasnit srovnáním na jedné straně toho, jak se nacisté k náboženství a církvím chovali v praxi, a na straně druhé jejich osobních názorů. Dalším cílem je objasnit, zda byli ateisté, pohané či něco jiného. Často se tvrdí, že nacistický režim měl v úmyslu křesťanství v Německu zcela zlikvidovat, ale když se blíže podíváme na jeho politiku vůči církvím, některé kroky se zdají být s takovýmto cílem v přímém rozporu. Samostatná ideologie nacionálního socialismu nám – na rozdíl například od komunismu – nedává žádnou odpověď na to, zda může být nacističtí zároveň křesťanem a je proto potřeba se blíže podívat na její aplikaci a také na to, jakou roli křesťanství ve Třetí říši skutečně hrálo.

Výzkumný problém a metodologie

Ambicemi této bakalářské práce je objasnění vztahu nacistické ideologie Třetí říše vůči náboženství. Základní hypotézou této práce je, že nacismus neměl svůj přístup k náboženství ideologicky pevně ukotvený a že během existence Třetí říše se vyznačoval ambivalencí. Další, dílčí hypotézou, je že důvodem k výše uvedenému jsou zejména rozdílné pohledy na náboženství u předních nacistických politiků. Práce se také snaží podat uspokojivou odpověď na otázku, zda je legitimní pokládat nacismus za ateistickou ideologii nebo režim označit jako politické náboženství. Práce popisuje historické události týkající se vztahu náboženství a nacismu rozdělené do tří etap (před nástupem strany k moci, před válkou a během války) a snaží se najít vhodné vysvětlení těchto událostí na základě znalostí osobních názorů několika prominentních nacistů, jimž se práce věnuje ve své druhé části. V poslední části práce jsou jednotlivě rozebrána

témata vztahů nacismu vůči judaismu, islámu, ateismu a nakonec teorie politického náboženství.

1. Náboženská situace ve Výmarské republice mezi lety 1923 až 1933

Konstituce Výmarské republiky poskytovala svobodu vyznání (články 135 až 141) a neustavovala žádnou státní církev. Náboženská příslušnost přesto byla oficiálně zaznamenávána kvůli církevním daním, které vybíral stát a následně přerozděloval daným církvím finanční prostředky podle počtu jejich členů¹. V roce 1925 se 64,1 % obyvatel Výmarské republiky oficiálně hlásilo k protestantismu, 32,4 % k římskokatolické církvi a pouze 3,5 % uvedlo jiné vyznání (z toho 0,9 % zahrnuje židovské náboženství). Katolické obyvatelstvo bylo většinou na jihu a západě země, zatímco protestanté obývali sever². Ačkoliv protestantů bylo početně dvakrát více, netvořili jednotnou politickou sílu podobně jako katolíci. Protestantských církví bylo na území Výmarské republiky celkem 28, z nichž většina se hlásila buď k Lutheránství nebo Kalvinismu. Již od 19. století existovala tendence ke sjednocení protestantů³, ale jednání mezi jednotlivými církvemi vždy končila neúspěšně. V roce 1922 se však církvím podařilo dohodnout na vytvoření *Deutscher Evangelischer Kirchenbund* (Německý evangelický církevní svazek). Organizace nicméně byla spíše federativního rázu a jako takové se její práce zaměřovaly pouze na kontakt a vztahy se zahraničními protestantskými církvemi. Regionální církve tak zůstaly de facto nezávislými tělesy s absolutní kontrolou nad vlastní teologií, pouze docházelo k ročním kongresům, na nichž se scházela *Kirchenausschuss*, 36-členná komise složená z členů jednotlivých církví.

Ve Výmarské republice tak existovalo více protestantských církví, které spolu nijak nespolupracovaly. Oproti tomu římskokatolická církev měla pevně danou hierarchickou strukturu, mezinárodní kontakty a hlavně zastupující politickou stranu - *Deutsche Zentrumspartei*. V Bavorsku byla favoritem *Bayerische Volkspartei*, která se od strany *Zentrum* v roce 1919 oddělila. Bavorská strana byla více konzervativní a

¹ Církevní daň platí v Německu dodnes.

² EVANS, Richard. *Třetí říše u moci: Kompletní historie jedné z nejděsivějších epoch dvacátého století*. Praha-Plzeň: Beta a Jiří Ševčík, 2009, str. 197. ISBN 978-80-7306-323-8.

³ BARANOWSKI, Shelley. *The 1933 German Protestant Church Elections: Machtpolitik or Accommodation?*. Church History [online]. 1980, vol. 49, no. 3, s. 299 [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3164452>.

sledovala Bavorské partikulární zájmy. Jedním z cílů katolické strany během existence Výmarské republiky bylo uzavření celorepublikového konkordátu s Vatikánem, což se však do nástupu nacismu nepodařilo, zejména kvůli nestabilním a vysoce fragmentovaným vládám, jež byly ve Výmarské republice tak obvyklé.

Výmarská republika již od svého vzniku měla nakročeno k mnoha společenskopolitickým problémům. Jedním z nich byl rostoucí vliv *Kommunistische Partei Deutschlands* (Komunistické strany) a její otevřený ateismus, který alarmoval německé voliče a přispíval k radikalizaci společnosti. Nacisté se naopak v této době prezentovali jako prokřesťanská (nebo přímo křesťanská) strana a slibovali církvím garanci svobody: „The National Government perceives in the two Christian confessions the most important factors for the preservation of our Volkstum. It will respect any contracts concluded between these Churches and the Länder.“⁴

1.1 Role strany Zentrum při cestě Adolfa Hitlera k moci

Mezi hlavní parlamentní strany Výmarské republiky patřila katolická politická strana *Deutsche Zentrumspartei* (nebo jenom *Zentrum*), datující se svým vznikem do roku 1870. Strana spoléhala na podporu římskokatolické části populace, nicméně byla volena i mnoha protestanty a nezřídka také židovským obyvatelstvem. Politicky tato strana zastřešovala široké spektrum názorů od liberální levice až po konzervativní pravici. Díky svému širokému politickému záběru a dlouhodobé podpoře voličů se *Zentrum* účastnila všech koaličních vlád Výmarské republiky a čtyřikrát se přitom jeden z jejích členů ocitl v roli kancléře. Kromě prvních voleb v roce 1919, kdy pro *Zentrum* hlasovalo 19,7 % voličů, dosahovala strana konzistentních volebních výsledků mezi 11 a 14 procenty.

Počátek Hitlerova nástupu k moci a uvedení *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (Národně socialistická německá dělnická strana) mezi hlavní politické strany systému lze datovat k předčasným federálním volbám v roce 1930. Kancléřem v

⁴ HITLER, Adolf. *Collection of Speeches 1922-1945* [online]. 1945 [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <https://archive.org/details/AdolfHitlerCollectionOfSpeeches19221945>.

této době byl Heinrich Brüning⁵, člen strany *Zentrum*, který nicméně neměl podporu v *Reichstagu* a tyto předčasné volby byly vyhlášeny v naději, že nové složení parlamentu umožní Brüningovi demokraticky vládnout. Předvolební kampaň byla zcela dominována tématem hospodářské krize a rostoucí nezaměstnaností⁶, což velmi hrálo do karet extremistickým stranám jak na levém⁷ tak na pravém politickém spektru. *NSDAP* dosáhla nečekanáho úspěchu a z předešlých 2,6 % se dostala na 18,25 % hlasů a skončila tak na druhém místě. Výsledek voleb neumožňoval Brüningovi získat v parlamentu většinovou podporu, rozhodl se proto založit svůj způsob vlády na spolupráci s prezidentem a implementovat reformy skrze prezidentské dekrety, legislativně opřené o článek 48 Výmarské ústavy⁸. Brüning sám popsal svůj způsob vlády jako *autoritativní demokracii*. Podle některých historiků tím však pomohl prošlapat cestu Hitlerovi a je to jeden z důvodů, proč zůstává bývalý kancléř kontroverzní postavou německé historie.

Stárnoucí prezident Hindenburg v roce 1932 na doporučení svého přítele Kurta von Schleichera odvolal Brüninga a jmenoval kancléřem Franze von Papena. Papeň si tím ovšem zneprátelel podstatnou část své vlastní strany *Zentrum*, jelikož den před svým ustanovením do funkce slíbil předsedovi strany Ludwigu Kaasovi, že případné jmenování do funkce odmítne. Papeň předešel vyloučení ze strany vlastním odchodem 3. června 1932. Nový kancléř tedy neměl prakticky žádnou podporu v parlamentu (kromě konzervativní *Deutschnationale Volkspartei*). Prezident se rozhodl rozpustit parlament a vyhlásit předčasné volby ve snaze Papeňovi zajistit v *Reichstagu* většinu. To se ovšem nepodařilo ani zdaleka a během následujících voleb v červnu roku 1932 nacisté získali ohromujících 37,27 % hlasů a skončili tak na prvním místě. Antisystémové strany (komunisté a nacisté) měly nyní v dolní sněmovně většinu a Papeňovi tak nezbylo, než pokračovat v autoritativním způsobu vlády (za pomoci prezidentských dekretů) nastoleným jeho předchůdcem. Nevládl ovšem dlouho, protože již při prvním setkání nového *Reichstagu* komunisté vyvolali hlasování o nedůvěře,

⁵ Tento člen křesťanské *Zentrum* strany imponoval prezidentovi svou vojenskou minulostí a konkrétními plány na zotavení německého hospodářství

⁶ viz příloha č. 1

⁷ Komunistická strana si polepšila o 2.53% hlasů

⁸ Podle článku 48 mohl prezident vydávat za mimořádných událostí dekrety bez souhlasu parlamentu.

Dolní komora však měla možnost dekret anulovat prostou většinou. viz http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php

kteřé by s podporou nacistů prošlo a Papen proto požádal prezidenta o rozpuštění sněmovny a byly naplánovány další předčasné volby, na listopad stejného roku.

V listopadových volbách nacisté zaznamenali významný propad hlasů (zatímco komunisté si přilepšili) o 4,18 % na 33,09 %, nicméně byli stále vítěznou stranou. Do kouta zahnaný Papen navrhnul vyhlášení stanného práva, což nakonec vedlo k jeho nahrazení ve funkci Kurtem von Schleicherem. Situace ale zůstávala bezútěšná a následující politický vývoj byl ve znamení zákulisních jednání mezi Hindenburgem, Papenem a Schleicherem. Papen i Schleicher oba usilovali o moc a existovalo mezi nimi osobní nepřátelství, bohužel jediným politickým hráčem, který oběma dvěma nabízel možnost získat převahu nad svým protivníkem, byl Adolf Hitler. Schleicher i Papen s Hitlerem vyjednávali, ale nakonec to byl Papen, kdo Hindenburga přesvědčil, ať jmenuje Hitlera kancléřem. Papen prezidenta ujišťoval, že dokáže Hitlera kontrolovat z pozice vícekancléře, což se ovšem ukázalo jako naivní představa⁹.

Pro úspěšné hlasování o tzv. zmocňovacím zákoně¹⁰, který Hitlerovi dával diktátorské pravomoci, potřeboval Hitler hlasy strany *Zentrum* a rozhodl se proto vyjednávat s jejím předsedou, Ludwigem Kaasem. Hitler Kaasovi výměnou za podporu při hlasování přislíbil ochranu náboženských svobod (pro katolíky) a náboženských škol a zaručil se za zachování existence strany. Kaas ovšem nikdy neobdržel záruky písemně a neměl se tedy v budoucnu na co odvolávat. Proti přijetí zmocňovacího zákona se postavil Heinrich Brüning (většina strany však byla na straně Kaase), nicméně v zájmu zachování stranické disciplíny také nakonec hlasoval pro přijetí. Jedinou stranou, která hlasovala proti, byli sociální demokraté (komunistická strana byla již v této době rozpuštěná). Je ovšem nutné si uvědomit, že hlasování neprobíhalo v neutrálních podmínkách – poslanci byli cílem šikany ze strany paramilitantní SA (*Sturmabteilung*). Ze strany *Zentrum* se tak nejednalo o přímou podporu nacistů, ale spíše o snahu zachovat sobě a svému elektorátu alespoň nějaká práva v nadcházející nejisté době. Existuje také názor, že Hitler slíbil výměnou za podporu při hlasování vyjednat se Svatým stolicí konkordát, o nějž tehdejší kardinál Pacelli (budoucí papež Pius XII.) již

⁹ Hitler byl velmi často svými politickými protivníky během trvání Výmarské republiky značně podceňován.

¹⁰ K přijetí zákona byla potřeba dvoutřetinová většina.

dlouhou řadu let neúspěšně usiloval. Dodnes však neexistují pro tuto teorii žádné důkazy.

V době po schválení zmocňovacího zákona se strana *Zentrum* ocitla bez svého předsedy, protože Ludwig Kaas odjel do Říma vyjednávat o možném konkordátu mezi Výmarskou republikou a Svatým stolcem. 5. května Kaas na svou pozici rezignoval a předsedou byl zvolen bývalý kancléř Heinrich Brüning. Navzdory Hitlerovým garancím se rozšířily represe proti vlivným členům strany (zejména státním úředníkům) a docházelo k velkému odlivům členů. Strana se nakonec sama rozpustila 6. června, v době kdy tak ostatní strany již učinily, nebo byly zakázány (jako např. sociální demokraté).

Pro vzestup Adolfa Hitlera k moci byla spolupráce katolické strany *Zentrum* bezpodmínečně nutná, avšak jednalo se spíše o Hitlerovu politickou vypočítavost a prozíravost, než o nějakou ideologickou blízkost nacionálního socialismu a křesťanství. *Zentrum* byla často zahrnuta do kouta a její vůdčí osobnosti se soustředili na pragmatické cíle a sebezáchovu, vždy nalákání Hitlerovými falešnými přísliby.

2. Náboženská situace v Německu mezi lety 1933 až 1939

Po nástupu nacistů k moci začalo docházet k dvěma fenoménům zároveň; na jedné straně se rozšířily represe proti katolickému kléru a církevní život se rychle dostával pod státní kontrolu, na straně druhé docházelo i k poměrně svérázné nacifikaci alespoň části protestantského duchovenstva. Adolf Hitler si, navzdory svému nepřátelskému postoji vůči katolické církvi, přál sjednocenou německou církev, která by byla jednoznačně pronacistická. Jednalo se z jeho strany o pragmatický pokus zformovat jednoduše kontrolovatelné těleso a další nástroj propagandy a kontroly nad německým obyvatelstvem, nebo si *Führer* skutečně přál křesťanské Německo? Podle mého názoru můžeme odpověď hledat v Hitlerových soukromých výrocích o křesťanství a ve způsobu, jakým se tento cíl nacisté pokusili uvést do praxe.

1.2 *Kirchenkampf*

Kirchenkampf je německý termín označující schisma německého protestantismu během existence Třetí říše. Termín se netýká opozice protestantů vůči nacistickému režimu, ani katolické opozice vůči režimu, ačkoliv se tak často (mylně) používá¹¹.

Instrumentem nacifikace německého křesťanství se měla stát náboženská skupina *Deutsche Christen* (Němečtí křesťané), kteří vzali za svůj koncept tzv. „pozitivního křesťanství“, ke kterému se NSDAP přihlásila ve svém 25 bodovém programu z roku 1920 (článek 24). Pozitivní křesťanství zdůrazňovalo nordický původ Ježíše a zavrhovalo židovské prvky tradičního křesťanství. Skupina Německých křesťanů vznikla v rámci voleb uvnitř *Deutscher Evangelischer Kirchenbund* v roce 1931. Tito Němečtí křesťané se velmi rychle stali politickou silou a v červenci 1933 se jim za podpory Goebbelsovy propagandy podařilo zvítězit v církevních volbách. V následujících měsících bylo možné vidět protestantské faráře kázat v uniformách SA i SS a v kostelech se vyrývaly hákové kříže. Podle historika Richarda J. Evanse „Němečtí křesťané však nebyli v žádném případě příležitostnými oportunisty, ale naopak představovali krajní podobu vyvrcholení dlouhodobé identifikace německého protestantismu s německým nacionalismem“.¹² Toto je pro nás důležitá informace, protože když se v následujících kapitolách blíže zaměříme na náboženské představy některých předních nacistů, mohou se nám jejich syntézy nacismu a křesťanství zdát groteskní a neupřímné, je však třeba si uvědomit, že podobné názory se objevovaly u nezanedbatelného počtu jiných osob, které nemohly být motivovány politikou a propagandou, ale jednalo se o jejich skutečná a upřímná náboženská přesvědčení.

14. července *Reichstag* oficiálně uznal vytvoření Říšské církve. Do čela se podle plánu vedení NSDAP měl dostat pronacistický Ludwig Müller, prominentní člen ve skupině *Deutsche Christen*, avšak volby místo toho vyhrál Friedrich von Bodelschingh. Ten však nebyl příznivcem *Deutsche Christen* a nacistická strana nakonec musela zasáhnout. Vyžádala si od Bodelschingha demisi a dosadila do funkce říšského biskupa

¹¹ HESCHEL, Susannah. *Nazifying Christian Theology: Walter Grundmann and the Institute for the Study and Eradication of Jewish Influence on German Church Life*. Church History [online]. 1994, vol. 63, no. 4, s. 587-605 [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3167632>.

¹² EVANS, Richard. *Třetí říše u moci: Kompletní historie jedné z nejděsivějších epoch dvacátého století*. Praha-Plzeň: Beta a Jiří Ševčík, 2009, str. 190. ISBN 978-80-7306-323-8.

(nově vytvořená funkce) Müllera¹³. 13. listopadu 1933 se v Berlíně konalo shromáždění Německých křesťanů s účastí ke dvaceti tisícům¹⁴, kde jasně vyjádřili své požadavky, např. obraz Ježíše jako árijského bojovníka proti židovstvu nebo odstranění „židovského“ Starého zákona. Někteří z přítomných byli velmi radikální a požadovali i odstranění symbolu kříže, který také považovali za židovský. Největší kontroverzi vyvolal tzv. árijský paragraf, podle něhož se měl vzdát své funkce „židovský“ klérus, což se ale dotýkalo i konvertitů, kteří se plně považovali za Němce a křesťany. Požadavky Německých křesťanů se neobešly bez nesouhlasu mnohých pastorů, kterým se nelíbilo stavění křesťanských dogmat na rasových základech namísto biblických textů. Jako reakce na tyto události vznikla *Pfarrernotbund* (Mimořádná liga farářů) vedená Martinem Niemöllerem, ze které se brzy stal *Bekennende Kirche* (Konfesní církev). Konfesní církev v květnu 1934 zcela odmítla možnost sjednocené Říšské církve, odmítla árijský paragraf a výslovně se přihlásila k Bibli. Martin Niemöller, ačkoliv byl původně podporovatelem Hitlerova hnutí, se stal hlasitým kritikem nejen opozičních *Deutsche Christen* ale i samotné NSDAP. Podle Evanse „Martin Niemöller přednesl sérii kázání zřetelně nepřátelsky naladěných vůči režimu“¹⁵ a uvádí, že „Hitler a další čelní představitelé nacistické strany považovali náboženství za příliš citlivou záležitost, než aby razantně zasáhli silou ve prospěch Müllerových představ“¹⁶. Toto tvrzení však podle mého názoru není dostačující vysvětlení, proč nacisté nezasáhli ve prospěch *Deutsche Christen*. Za prvé, z příští části práce, kde podrobněji rozebíráme náboženská přesvědčení jednotlivých předních nacistů, vyplývá, že alespoň část nacistické elity (Heinrich Himmler, Alfred Rosenberg a Martin Bormann) nepovažovala náboženství za natolik citlivou záležitost, aby jim zabránila ve výbojích proti křesťanství. Za druhé, nacisté neměli stejné slitování pro katolické faráře, kteří si nemohli dovolit kritiku režimu podobně jako to činili členové Konfesní církve. Za třetí, nacisté nakonec do jisté míry zasáhly, ne sice ve prospěch Müllera, ale vedoucí členové Konfesní církve nakonec často končili ve vězení – a to dokonce během války, kdy by se teoreticky nacistický režim s ohledem na situaci na frontě měl k církvím snažit chovat smířlivěji. Podle historika Williama L. Shirera nešlo pouze o teologický spor, ale o obranu autonomie protestantismu: „In reality the struggle between the Nazi government

¹³ SHIRER, William. *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany*. New York: Fawcett Crest, 1985, s. 210. ISBN 0-449-20936-9.

¹⁴ EVANS, Richard. *Třetí říše u moci: Kompletní historie jedné z nejděsivějších epoch dvacátého století*. Praha-Plzeň: Beta a Jiří Ševčík, 2009, str. 191. ISBN 978-80-7306-323-8.

¹⁵ Tamtéž, str. 192.

and the churches was the age-old one of what to render unto Caesar and what to God.¹⁷ Vzhledem k těmto faktům by nám měla připadat přinejmenším podezřelá relativní svoboda slova, kterou Niemöller a další v této době měli. Podle mého názoru je zde vidět upřímná inklinace nacismu k protestanství a vytvoření sjednocené Říšské církve, která neměla být nutně pouhým nástrojem propagandy. Cílem režimu (alespoň zpočátku) nebyla dechristianizace Německa, jak se často uvádí.

Němečtí křesťané sice nikdy nebyli početně významnou skupinou, ale příznivci této skupiny zastávali v Říši vysoké pozice. Sílu jejich vlivu dobře shrnuje americká autorka Susannah Heschel v článku *Nazifying Christian Theology: Walter Grundmann and the Institute for the Study and Eradication of Jewish Influence on German Church Life*: „The measurement of DC (Německých křesťanů, pozn. aut.) power and influence should be considered not only in terms of the size and demographics of its official membership, which has not yet been analyzed, but, more importantly, in terms of the location of its influence. For example, Doris Bergen has noted a ‚massive turnover‘ in Protestant theological faculties during the first three years of the Third Reich, with DC members occupying all of the deanships, over one-third of the professorships, and half of the lectureships by 1937. Bergen notes that no outspoken DC opponents received professorships. Moreover, through their command of most regional church governing councils, the DC exercised control over church finances, publications, liturgical materials, and educational curriculum.“¹⁸ Většina protestantů se však neřadila ani k Německým křesťanům, ani ke Konfesní církvi a konflikt sledovala zpovzdálí. Idea sjednocené Říšské církve pod vlivem pronacistických Německých křesťanů nakonec selhala,¹⁹ z části kvůli neschopnosti postavy Ludwiga Müllera, ale také kvůli aktivní obraně vůči nacifikaci ze strany Konfesní církve. Hitlerovou představou byl rychlý a přímočarý proces, místo něj však vznikl táhnoucí se konflikt. Rozčarování nedostatkem kooperace ze strany protestantských denominací, nacisté během let 1934 až 1935 postupně myšlenku zcela opustili a protestantský klérus začal čelit srovnatelným perzekucím jako katolický. V roce 1935 byl ministrem pro církve jmenován Hanns

¹⁶ Tamtéž, str. 192.

¹⁷ SHIRER, William. *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany*. New York: Fawcett Crest, 1985, s. 220. ISBN 0-449-20936-9.

¹⁸ HESCHEL, Susannah. *Nazifying Christian Theology: Walter Grundmann and the Institute for the Study and Eradication of Jewish Influence on German Church Life*. Church History [online]. 1994, vol. 63, no. 4, s. 587-605 [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3167632>.

Kerrl, který se i nadále snažil prosazovat myšlenku sblížení protestantismu a nacismu, avšak v té době se již jednalo o nerealizovatelný ideál. Konfesní církve naprosto odmítala spolupráci a Kerrlův vliv rychle slábnul. Od roku 1939, navzdory tomu jaké zastával ministerstvo, neměl již ve věci prakticky žádné slovo.

1.3 Konkordát

Ve snaze zajistit nevměšování se nacistů do církevních záležitostí (a oblastí tradičně náležejících do vlivu církve, jako např. školství) uzavřel Svatý stolec s nacistickým Německem 20. července 1933 tzv. *Reichskonkordat*. Konkordát byl podepsán mezi Eugeniem Pacellim a vícekancléřem Franzem von Papenem. Konkordát se po válce stal terčem kritiky, protože de facto poskytl Hitlerově režimu jistou morální legitimitu. Obsahem smlouvy bylo zjednodušeně to, že se němečtí katolíci nebudou účastnit politiky ani se k politickým záležitostem nebudou nijak vyjadřovat a na oplátku nebude režim církev napadat a umenšovat její vliv. Hitler však začal dohodu okamžitě porušovat a evidentně nikdy ani neměl v úmyslu ji dodržet. Prakticky ihned po uzavření konkordátu uveřejnil režim *Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses* (sterilizační zákon), podle nějž hendikepovaní, mentálně zaostalí a osoby s geneticky dědičnou nemocí mohli být subjektem nucené sterilizace, pokud tak rozhodl *Erbgesundheitsgericht* (Ústav genetického zdraví). Zákon o sterilizaci byl samozřejmě pro katolickou církev citlivé téma, nicméně vzhledem k právě podepsanému konkordátu se neozývalo příliš mnoho protestů. Celkem bylo v souladu s tímto zákonem sterilizováno do konce trvání Třetí říše kolem 400 000 obětí²⁰. V Německu „se zakazovaly katolické noviny a časopisy, stát se vměšoval do fungování katolických charit a rušily se nebo „usměrňovaly“ katolické dobrovolné organizace“²¹. Situaci velmi dobře popisuje odstavec z Evansovy knihy *Třetí říše u moci*: „Od podpisu konkordátu zasílal kardinál Pacelli, vatikánský státní tajemník, německé vládě nepřetržitý proud dlouhých a podrobně dokumentovaných stížností týkajících se podobných násilností. Uváděl stovky případů, kdy příslušníci hnědých košil likvidovali katolické světské organizace, konfiskovali jejich peníze i majetek, zapojovali se do protikřesťanské

¹⁹ SHIRER, William. *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany*. New York: Fawcett Crest, 1985, s. 209. ISBN 0-449-20936-9.

²⁰ KERSHAW, Ian. *Hitler: A Biography*. London: Penguin Books, 2009, s. 114. ISBN 978-0-14-190959-2.

²¹ Tamtéž, str. 199.

propagandy, zakazovali katolické publikace a mnoho dalších incidentů. Německá vláda Vatikánu neustále obhajovala, že její boj proti marxismu a komunismu vyžaduje jednotu německého lidu založenou na ukončení konfesního rozdělení. Katoličtí kněží podle nacistů tomuto boji překáželi, neboť označovali svastiku za ‚d'áblův kříž‘, odmítali používat hitlerovský pozdrav, vykazovali z kostelů při bohoslužbách příslušníky SA a neustále porušovali konkordát politickými útoky vkládanými do kázání. Režim tudíž na mnoha frontách pokračoval ve válce proti kulturní infrastruktuře katolického společenství.“²² Hitler ani Vatikán konkordát nikdy nevypověděli, nicméně smlouva neměla naprosto žádnou váhu.

1.4 Encyklika

V reakci na sílící perzekuce se dvě prominentní osobnosti z řad kléru, kardinálové Michael von Faulhaber a August von Galen, rozhodly odjet do Říma a stěžovat si přímo u papeže. Faulhaber vytvořil hrubou verzi encykliky, kterou sekretář Pacelli doplnil o historický kontext a některé další body a nechal podepsat papežem.

Encyklika byla pojmenována *Mit brennender Sorge* (S palčivou starostí) a nesla datum 14. března 1937. Obsahem byla poměrně explicitní kritika nacistického režimu, respektive jeho chování v otázkách souvisejících s náboženstvím. Encyklika kritizovala nedodržování konkordátu, perzekuce duchovenstva, radikální nacionalizaci křesťanské nauky, falešná rasová dogmata a pošlapávání Starého zákona. Nevyskytovala se v ní ovšem ani zmínka o Hitlerovi. I vzhledem k reakcím, jaké encyklika vyvolala u špiček režimu, je nutné zdůraznit, že se zdaleka nejednalo o odmítnutí režimu. Veškeré stížnosti se týkaly pouze partikulárních zájmů katolické církve. Podobně se německé duchovenstvo (jak protestanté tak katolíci) neodvažovalo kritizovat přímo Hitlera nebo nacistickou stranu per se, ale většinou se omezovalo pouze na konkrétní nařízení a jejich strůjce. Encyklika byla propašována zpět do Německa, kde byla tajně a bez vědomí gestapa rozšířena do farností po celém Německu. 21. března byl text encykliky čten z kazatelen po celé zemi. Katolická církev tím víceméně ukázala, že dokáže zorganizovat celostátní protest, aniž by se o tom předem dozvěděl gestapo. Papežská encyklika byla v Německu okamžitě zakázána a celá akce vedla pouze k eskalaci násilí konaném na katolickém duchovenstvu. Snaha nacistů potlačit církev se zостřila a Goebbels započal

²² Tamtéž, str. 203.

masivní propagandu namířenou proti katolické církvi, vykreslující instituci jako „morálně zkaženou“ a zastaralou.

3. Náboženská situace v Německu mezi lety 1939 až 1945

Z období během války pochází většina Hitlerových protikřesťanských výroků a je neoddiskutovatelné, že celý režim se oproti předchozí etapě mnohem více vyhranil vůči jak protestantské, tak katolické církvi²³. Podle Steigmanna-Galla vinil Hitler za neúspěch sjednocení protestantských církví celé křesťanství²⁴. V jeho soukromých konverzacích se stále častěji objevovaly takto naladěné výroky: „Pure Christianity – the Christianity of the catacombs – leads quite simply to the annihilation of mankind. It is merely whole-hearted Bolshevism, under a tinsel of metaphysics“²⁵. Režim si sice nemohl dovolit otevřený konflikt s církvemi a potřeboval od nich alespoň pasivní podporu, ale na druhou stranu se již ani duchovenstvo neodvažovalo klást stejný odpor jako před válkou, protože nyní vědělo, že nacisté se nebojí rušit křesťanské instituce ve velkém. Vliv katolicismu i protestantismu na společnost zkrátka podstatně zeslábl oproti 30. letem: zatímco v roce 1934 chodilo v Mnichově 84 procent dětí do konfesijních škol, na konci roku 1937 klesl jejich podíl na pouhých 5 procent²⁶. V létě 1939 byly všechny církevní školy změněny na obecní a zároveň byla výrazně omezena hodinová dotace pro náboženskou výuku na všech školách. V roce 1941 byl kompletně zakázán katolický tisk. Podobně na tom byla katolická církev v nacisty okupovaných zemích, nejhůře v Polsku, kde byla církev perzekuována systematicky, probíhalo zatýkání duchovenstva a zavírání kostelů. V Protektorátu Čechy a Morava byly rušeny řády a zavírány katolické školy, v Rakousku pak pod kontrolou Odila Globocnika probíhaly konfiskace církevního majetku, rušení katolických organizací a kněží byli posíláni do

²³ STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 402. ISBN 978-0-521-82371-5.

²⁴ Tamtéž, str. 403.

²⁵ Tamtéž, str. 404.

²⁶ EVANS, Richard. *Třetí říše u moci: Kompletní historie jedné z nejděsivějších epoch dvacátého století*. Praha-Plzeň: Beta a Jiří Ševčík, 2009, str. 207. ISBN 978-80-7306-323-8.

koncentračních táborů. Z celkem 2 720 duchovních uvězněných v koncentračním táboře *Dachau* patřilo 95 % mezi katolíky.

Církev si však nenechala líbit úplně všechno a režim narazil na silnou opozici v souvislosti s *Aktion T4*, programem pro nucenou eutanázii pro „nevyléčitelně nemocné“. Hitler vydal dekret umožňující eutanázii v říjnu roku 1939 a do léta 1941 bylo na územích Německa a Rakouska zavražděno na sedmdesát tisíc „nevyléčitelných“. Mezi oběti patřili nejčastěji pacienti psychiatrických léčení a mentálně zaostalí, a to včetně dětí. Vládě chodily nejprve soukromé stížnosti, které režim ignoroval, postupně se však o programu začala dovídat i širší veřejnost (některé psychiatrické léčebny spadaly pod církevní správu) a v srpnu 1941 Galen při kázání o eutanázii (a svém názoru na ni) mluvil zcela otevřeně. Program vyvolal u veřejnosti ohromné pobouření, zejména kvůli spekulacím, zda se nebude *T-4* v budoucnu týkat i zmrzačených vojáků vracujících se z fronty. Adolf Hitler na situaci reagoval ústupkem a 18. srpna program oficiálně ukončil, ačkoliv nucená eutanázie byla i nadále pokračující praxí, byť ne systematicky.

Přes veškeré snahy nacistického režimu snížit vliv institucionálního křesťanství na společnost zůstala většina obyvatel členem své církve. Nejvyšší odliv věřících zaznamenaly protestantská i katolická konfese během let 1937 až 1939, kdy byl odliv členů v řádech statisíců, zatímco například v roce 1944 se již jednalo o pouhých 23 tisíc. Odliv členu jak z katolické tak z protestantských církví byl obdobný. Zbývá samozřejmě spekulace, zda by se nacisté po skončení války vrátili k projektu sjednocené Říšské církve, nebo by zvolili směr úplné eliminace křesťanství z německého společenského života. Jisté ovšem je, že během války se režim vůči věřícím choval mnohem agresivněji než dříve a lidé jako Martin Bormann měli více možností projevit svůj antikřesťanský postoj, zatímco na začátku režimu měly církve mnohem větší míru volnosti a samosprávy – viz *Kirchenkampf* a Konfesní církve.

4. Vztah Adolfa Hitlera k náboženství

Přední nacisté se často lišili ve svých náboženských názorech. Mnoho z nich mělo své vlastní, konkrétní představy jak a jaké náboženství by se mělo ve Třetí říši

provozovat. Někteří byli spokojeni se současným stavem. Nakonec to však byl vždy pohled Adolfa Hitlera, který tehdejší situaci dominoval.

Posudek skutečného vztahu Adolfa Hitlera k náboženství, respektive ke křesťanství, je poměrně polarizující téma. Důvody vidím čtyři: za prvé, otázka, zda byl Hitler křesťan, není pouze historická, ale i politická. Spojení osobnosti Adolfa Hitlera s jakoukoliv náboženskou denominací vrhá na danou denominaci špatné světlo. Druhým důvodem je náročnost vytyčení Hitlerova vztahu ke křesťanství, protože musíme rozlišovat mezi propagandou a upřímnými výroky. Ne vždy však je hranice zřetelná, navíc v Hitlerových výrocích často dochází ke kontradikcím. Za třetí, neexistuje žádná obecně platná metoda jak z historických pramenů vyhodnotit upřímnost výroků řečníka, od něhož nás odděluje více než půl století. Diskurz na toto téma obsahuje v podstatě dva názory. Prvním z nich je názor historiků Iana Kershawa, Alana Bullocka nebo Joachima Festa, že Hitler nebyl křesťanem (v anglickém originále přímo *anti-christian*). Druhý proud reprezentuje historik Richard Steigmann-Gall ve své knize *The Holy Reich* (Svatá říše), kde popisuje nejen Hitlera, ale i celou nacistickou ideologii jako antiklerikální, ale v podstatě křesťanskou (ačkoliv s mnoha výhradami). Čtvrtým důvodem jsou rozdíly se definice toho, co znamená být věřící nebo křesťan. Zatímco podle některých se jedná o praktikování víry správným způsobem (podle příkázání autorit dané denominace), podle jiných je důležitá upřímnost víry.

Hitlerova matka Klara Hitler byla údajně zbožná katolička, zatímco jeho otec, státní úředník Alois Hitler, nahlížel na náboženství jako na pouhou množinu zvyků a pomocnou „berličku pro lidskou slabost“. Ke konci svého života se u něj tento zprvu pasivní odpor vyvinul v tvrdou opozici vůči duchovenstvu a instituci církve. Adolf Hitler byl pokřtěn jako novorozenec a přijal svátost biřmování ve věku patnácti let, ale v dospělosti se již neúčastnil pravidelných mší a do kostela vůbec nechodil. Po vstupu do *Deutsche Arbeiterpartei* (Německá dělnická strana) se Hitler setkal s Dietrichem Eckartem, pravděpodobně nejdůležitějším myslitelem rodící se nacistické ideologie²⁷. Eckart měl na Hitlera velký vliv (ten mu za to napsal věnování v druhém vydání *Mein Kampf*) a stal se mu jakýmsi mentorem. Eckart se ve své knize *Der Bolschewismus von Moses bis Lenin: Zweigespräche zwischen Adolf Hitler und mir* (Bolševismus od

²⁷ STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 35. ISBN 978-0-521-82371-5.

Mojžíše po Lenina: konverzace mezi Adolfem Hitlerem a mnou) vyjadřuje pozitivně o postavě Ježíše Krista a popisuje ho jako „vhodného následování“. Eckart dále popisuje boj mezi Židovstvem a Němci v náboženských pojmech a často se odvolává k bohu²⁸.

V *Mein Kampf*, který Hitler napsal během svého pobytu ve vězení po neúspěšném Mnichovském puči, se slovo „bůh“ vyskytuje celkem na 41 stranách a „prozřetelnost“ (anglicky *Providence*) se objevuje celkem 9x. Neodkazuje se však na křesťanského boha, ale konkrétní bůžky (nádech polyteismu): bůh války, bůh míru, bohyně pomsty, bohyně osudu etc. Hitler se zde explicitně nehlásí ke křesťanství, ale uznává jej jako nedělitelnou součást německé kultury: „Taking humanity as it exists today and taking into consideration the fact that the religious beliefs which it generally holds and which have been consolidated through our education, so that they serve as moral standards in practical life, if we should now abolish religious teaching and not replace it by anything of equal value the result would be that the foundations of human existence would be seriously shaken.“²⁹ Hitler čtenáře ujišťuje o skálopevné pozici náboženství, ale stejným dechem viní křesťanské politické strany z devalvace náboženství a zcela jasně předkládá názor, že politikové by měli respektovat náboženské tradice a zvyky svých občanů: „Political parties have no right to meddle in religious questions except when these relate to something that is alien to the national well-being and thus calculated to undermine racial customs and morals.

If some ecclesiastical dignitaries should misuse religious ceremonies or religious teaching to injure their own nation their opponents ought never to take the same road and fight them with the same weapons.

To a political leader the religious teachings and practices of his people should be sacred and inviolable. Otherwise he should not be a statesman but a reformer, if he has the necessary qualities for such a mission.“³⁰

V *Mein Kampf* se také opakovaně objevuje téma Ježíše Krista jako árijského bojovníka proti Židovstvu, které se stalo ústředním motivem arianizace křesťanství během nacismu. Podle Adolfa Hitlera (a mnoha dalších nacistů) je moderní křesťanství

²⁸ Tamtéž, str. 36.

²⁹ Project Gutenberg Australia. *Mein Kampf*. Gutenberg.net.au [online]. [cit. 2015-05-12. Dostupné z: <http://gutenberg.net.au/ebooks02/0200601.txt>.

³⁰ Tamtéž

vynálezem Židů, kteří si (počínaje sv. Pavlem) přivlastnili Kristovo učení pro vlastní účely. Tento názor se vyskytoval i v Hitlerových soukromých konverzacích, např.: „The decisive falsification of Jesus's doctrine was the work of St. Paul. He gave himself to this work with subtlety and for purposes of personal exploitation. For the Galilean's object was to liberate His country from Jewish oppression. He set Himself against Jewish capitalism, and that's why the Jews liquidated Him.“³¹

Pokud bychom se tedy odvažovali označit Hitlera za křesťana, je třeba vzít v potaz jeho silný antiklerikalismus a antisemitismus. Alespoň do roku 1941 Hitler explicitně nezavrhuje křesťanství jako takové, ale kritizuje jeho židovské aspekty a existující instituce. Nabízí se samozřejmě otázka kolik toho z křesťanství zbyde pokud zavrhneme církve a začneme přepisovat biblické texty. Můžeme takového člověka stále považovat za upřímného následovníka Kristova? Odpověď záleží na tom, zda je pro nás důkazem opravdové víry důsledné dodržování a akceptace dogmat, nebo se jedná o vnitřní spirituální vlastnost jedince, nezávislou na vnější formě. Nebo se můžeme zeptat, zda se dal považovat Martin Luther za opravdového křesťana v roce 1517? Případně Mistr Jan Hus v roce 1415? Tím samozřejmě nechci přirovnávat zkeslené nacistické adaptace Bible k reformaci, ale poukázat na to, že vnější, formální kritéria pro „upřímné křesťanství“, se v průběhu času liší.

Na druhou stranu lze velmi těžko hodnotit upřímnost výroků z historických textů. Přesto se o to můžeme pokusit, budeme-li brát ohled na skutky, které tyto výroky v praxi doprovázely. Hitler nikdy neopustil církve (na rozdíl od Himmlera, Heydricha nebo Rosenberga) a celý život poctivě platil církevní daně. Po tříhodinovém setkání v roce 1936 mezi Michaelem von Faulhaberem (umírněným oponentem nacismu) a Adolfem Hitlerem se Faulhaber o *Führerovi* vyjádřil následovně: „ ‚The Reich Chancellor undoubtedly lives in belief in God,‘ he noted in a confidential report. ‘He recognizes Christianity as the builder of western culture.‘“³² Lze samozřejmě namítnout, že Hitler mohl pouze umět velmi dobře klamat, avšak tento argument není ani trochu konstruktivní, protože lze úplně stejnou měrou aplikovat i na Hitlerovy negativní výroky vůči církvi, potažmo křesťanství, které obvykle prohlašoval v přítomnosti lidí jako Himmler, Goebbels či Bormann.

³¹ TREVOR-ROPER, Hugh. *Hitler's Table Talk: 1941-1944*. New York: Enigma Books, 2000, s. 76. ISBN 1-929631-05-7.

Co se týče rozdílu mezi protestantismem a katolicismem, Hitler sice v *Mein Kampf* staví obě denominace na stejnou úroveň³³, avšak navzdory své katolické výchově měl zřejmě v praxi blíže k protestantismu: „Whereas Hitler did not attack Catholicism in the same way, he took a comparable view of Protestantism: ‚Protestantism as such is a better defender of the interests of Germanism, in so far as this is grounded in its genesis and later tradition. ... Protestantism will always stand up for the advancement of all Germanism as such, as long as matters of inner purity or national deepening as well as German freedom are involved, since all these things have a firm foundation in its own being.‘“³⁴ Důvody ale byly spíše politické: „Hitler also added that though he was born a Catholic: ‚Inwardly he stood closer to the Protestant church.‘“³⁵ Zatímco protestanté nebyli nikdy jednotnou politickou silou, loajalita katolického duchovenstva ležela potenciálně mimo hranice Třetí říše – v Římě. Protestantismus měl naopak tradičně užší vztah ke státní moci. Hitler viděl protestantismus jako potenciálního spojence nacionálního socialismu a snažil se v Německu ustanovit jednotnou protestantskou církev jako obrannou zeď vůči církvi římskokatolické. Podle Steigmanna-Galla až neúspěch tohoto snažení mezi lety 1934 a 1935 vedl k tomu, že nacisté potlačovali protestanty stejně intenzivně jako katolíky.³⁶ Do té doby však měla Konfesní církev v nacistickém Německu bezprecedentní volnost projevu s možností kritizovat i samotnou NSDAP.

Jak již bylo řečeno, Hitler se ne vždy vyjadřoval o křesťanství pozitivně. V únoru roku 1942 údajně prohlásil, že „Christianity is the worst of the regressions that mankind can ever have undergone, and it's the Jew who, thanks to this diabolic invention, has thrown him back fifteen centuries.“³⁷ Často také stavěl bolševismus a křesťanství na stejnou úroveň, navzdory tomu, že boj proti bolševismu byl hlavním tématem, na které NSDAP lákala katolické voliče během období Výmarské republiky. Tento výrok je z června 1941: „The heaviest blow that ever struck humanity was the coming of Christianity. Bolshevism is Christianity's illegitimate child. Both are

³² KERSHAW, Ian. *Hitler: A Biography*. London: Penguin Books, 2009, s. 139. ISBN 978-0-14-190959-2.

³³ HITLER, A: *Mein Kampf*. [online]. London: Hurst and Blackett Ltd., [1939]. [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <http://gutenberg.net.au/ebooks02/0200601.txt>

³⁴ STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 77. ISBN 978-0-521-82371-5.

³⁵ Tamtéž, str. 280.

³⁶ Tamtéž, str. 29.

³⁷ TREVOR-ROPER, Hugh. *Hitler's Table Talk: 1941-1944*. New York: Enigma Books, 2000, s. 328. ISBN 1-929631-05-7.

inventions of the Jew. The deliberate lie in the matter of religion was introduced into the world by Christianity.³⁸ Hitlerova vzrůstající tendence stát v opozici ke křesťanství se zdá být zřejmá i podle Steigmanna-Galla: „Hitler undoubtedly became more anti-Christian with time, but not completely anti-Christian.“³⁹

Kritické názory vůči křesťanství se však nacházejí skoro exkluzivně v *Hitler's Table Talks*, kde se ovšem nachází také spousta ambivalentních, nebo přímo protichůdných výroků. Adolfa Hitlera lze pravděpodobně považovat za křesťana alespoň do roku 1935, od té doby byl ke křesťanství (v soukromí) otevřeně nepřátelský. Hitler však vždy vychvaloval postavu Ježíše Krista a neexistuje jediný důkaz, že by se o něm někdy vyjádřil v negativním světle.

5. Další přední osobnosti režimu

1.5 Heinrich Himmler

Heinrich Himmler byl ve své straně nechvalně známý svým zájmem o okultismus, z něhož čerpal ideje⁴⁰ pro svou vlastní verzi pohanského náboženství, jež se snažil ve Třetí říši (neúspěšně) prosadit⁴¹. Avšak ještě předtím, než byl notorický svou zálibou v esoteričnu, byl Himmler podle Steigmanna-Galla víceméně křesťanem. Alespoň tak můžeme usuzovat podle záznamů z deníku, který si Himmler psal od svých deseti let: „Come what may, I shall always love God, shall prey to Him, and shall remain faithful to the Catholic Church and shall defend it even if I should be expelled from it.“⁴² Již od roku 1923 však u Himmlera docházelo k poměrně rapidnímu posunu a od roku 1933 veřejně kritizoval křesťanství a mluvil o své vlastní verzi *völkisch* náboženství⁴³.

³⁸ Tamtéž, str. 13.

³⁹ STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 352. ISBN 978-0-521-82371-5.

⁴⁰ Tamtéž, str. 234.

⁴¹ Himmlerovy názory byly velmi ovlivněny spisy nacisty Richarda Walthera Darrého, zejména *Peasantry/Farminghood as Life-Source of the Nordic Race*, v níž je křesťanská ideologie popisována jako jako negativní vliv, který morálně oslabil jinak silnou nordickou rasu

⁴² STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 128. ISBN 978-0-521-82371-5.

⁴³ Tamtéž, str. 233.

Himmler jakožto *Schutzstaffel Reichsführer* (velitel SS) měl možnost aplikovat prvky svého excentrického paganismu přímo na členy SS, který se měl „proměnit v jakýsi pseudonáboženský řád organizovaný do jisté míry podle vzorů jezuitů.“⁴⁴ V roce 1938 se více než 25 % členů SS hlásilo k *gottgläubig*. Nicméně veškeré jeho snahy nahradit křesťanství narazily na Hitlerův odpor: „...so he [Hitler] found Himmler's dilettantish religious explorations absurd. As he told a circle of confidants: ‚What nonsense! Here we have at last reached an age that has left all mysticism behind, and now he wants to start that all over again‘“⁴⁵ a „Hitler even approached Himmler himself in 1935, fully rejecting the foundation of a new religion, calling it a ‚chimera‘.“⁴⁶

Podle Steigmanna-Galla se ovšem i u Himmlera, podobně jako u Hitlera ke konci války, nejedná o absolutní odvrát od křesťanství, ale spíše o vyhraněný antiklerikalismus. V roce 1942 v rozhovoru se svým důvěrníkem Felixem Kerstenem vedl řeč na téma podobnosti učení Bible a Bhagavadgíty (kterou obdivoval) a prohlásil: „That's true enough, and I've nothing against Christianity in itself no doubt it has lofty moral ideas.“⁴⁷

1.6 Joseph Goebbels

Joseph Goebbels, říšský ministr propagandy, měl podobně jako Hitler katolické vychování, ale později se od církve odklonil. Goebbelsovi brzké názory na náboženství můžeme najít v jeho částečně autobiografickém spise *Michael: A German Destiny in Diary Form*, kde vyzdvihuje jak křesťanství, tak postavu Ježíše Krista. Během své nacistické kariéry však patřil Goebbels k jedněm z největších kritiků katolické církve a vedl proti ní několik masivních propagandistických kampaní. Steigmann-Gall přesto nachází u Goebbelse podobný trend jako u Hitlera a Himmlera a tvrdí, že si Goebbels i přes svou nenávist ke křesťanství jako instituci zachoval jeho ideje v úctě, jinak řečeno, že má „low regard for the churches and high regard for Christianity.“⁴⁸ Historik Richard

⁴⁴ EVANS, Richard. *Třetí říše u moci: Kompletní historie jedné z nejděsivějších epoch dvacátého století*. Praha-Plzeň: Beta a Jiří Ševčík, 2009, str. 211. ISBN 978-80-7306-323-8.

⁴⁵ STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 235. ISBN 978-0-521-82371-5.

⁴⁶ Tamtéž, str. 236.

⁴⁷ Tamtéž, str. 236.

⁴⁸ Tamtéž, str. 372.

J. Evans u říšského ministra propagandy také zmiňuje „prvek křesťanství“⁴⁹. Goebbels však byl ze své funkce ministra propagandy autorem velkého množství textů (pro veřejnost, ale i soukromých) a je tak poměrně snadné najít vhodné citáty, které buď budou poukazovat na jeho a odpor nebo úctu ke křesťanství, podle toho které budeme hledat. Zajímavé ovšem je, že Goebbels i přes to, že byl autorem masivních represí vůči německým církevním hodnostářům, například nikdy nevystoupil z církve a dokonce nechal pokřtít své děti⁵⁰. Tyto činy se zdají být ve zvláštním rozporu s představou „ateistického“ Goebbelse. Existuje samozřejmě možnost, že se z jeho strany jednalo o pragmatické jednání, ale Goebbels požadoval i po svých nejbližších podřízených, aby zůstali členy církve, zatímco mnoho vysoce postavených nacistů z církve odešlo.

Goebbels nikdy neusiloval o nahrazení křesťanství jiným náboženstvím a na Himmlerovy paganistické aktivity se díval s opovržením; v červnu roku 1941 například zakázal veškerá veřejná vystoupení spojená s okultismem, telepatii, astrologií a „nadpřirozenými silami“⁵¹ – ve zkratce vše, o co se Himmler zajímal.

1.7 Martin Bormann

Martin Bormann nebyl u německé veřejnosti příliš známý, ačkoliv se jednalo o jednoho z nejmocnějších mužů Třetí říše. Od roku 1941, po odletu Rudolfa Hesse do Velké Británie, se Bormann stal Hitlerovým osobním tajemníkem. Z titulu funkce se nejednalo o silnou pozici, nicméně Bormann například de facto kontroloval komu umožní osobní setkání s *Führerem*. Bormann je obecně považován za pravděpodobně nejzapřisáhlejšího oponenta křesťanství z řad předních nacistických funkcionářů.⁵² Na rozdíl od Hitlera i Himmlera nenalezneme u Bormanna žádné (ani soukromé) pietní výroky či vychvalování Ježíše. Bormann také nijak nerozlišoval mezi institucemi křesťanství a křesťanstvím *per se*.

⁴⁹ EVANS, Richard. *Třetí říše u moci: Kompletní historie jedné z nejděsivějších epoch dvacátého století*. Praha-Plzeň: Beta a Jiří Ševčík, 2009, str. 209. ISBN 978-80-7306-323-8.

⁵⁰ STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 372. ISBN 978-0-521-82371-5.

⁵¹ Tamtéž, str. 372.

⁵² STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 382. ISBN 978-0-521-82371-5.

Antiklerikalismus Hitlerova tajemníka nebyl namířený jen proti opozici režimu, ale zasahoval i do vlastních řad. V květnu 1939 Bormann požadoval, aby každý člen NSDAP, který zároveň drží církevní hodnost nebo studuje teologii, byl ze strany vyloučen⁵³. Abychom pochopili o jak agresivní krok se ze strany Bormanna jednalo, je nutné si uvědomit, že ačkoliv špičku nacistického režimu žádní církevní hodnostáři netvořili, tak ve Třetí říši byla značná spousta duchovenstva, které by se vyloučení týkalo, ačkoliv byli zcela loajální nacistickému režimu. Toto nebyl první ani poslední případ, kdy Hitler (nebo jiní nacisté, např. Goebbels) museli krotit Bormannův radikální antiklerikalismus. Dalšími případy byly např. Bormannův pokus o zrušení všech teologických fakult nebo snaha o nahrazení krucifixů ve veřejných školách hákovými kříži. Posledně jmenované bylo dílem bavorského ministra školství Adolfa Wagnera, který se tím údajně snažil uvést do reality Bormannovo učení, že „National Socialism and Christianity are irreconcilable opposites.“⁵⁴ Hitler na to reagoval výhrůžkou Wagnerovi, že pokud by se mu podařilo ještě někdy udělat podobnou hloupost, tak skončí v *Dachau*. Martin Bormann měl na politiku nacistického režimu vůči církvím velký vliv a bez něj by pravděpodobně režim byl vůči křesťanství umírněnější, ačkoliv stále v opozici. Bormann také zdánlivě postrádal ve svém honu na křesťanství pragmatismus, který ostatní antiklerikály nutil během války své výboje omezit.

1.8 Alfred Rosenberg

Alfredu Rosenbergovi bývá často mylně přisuzován větší vliv na ideologii nacionálního socialismu, než jaký ve své době skutečně měl. Vedle Himmlera patřil Rosenberg k předním paganistům režimu a jeho myšlenky měly podobný konec. Ve svém opus magnum *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts*⁵⁵ (Mýtus dvacátého století) se Rosenberg na více než 500 stranách věnuje historii a vývoji západní civilizace, ovlivněné křesťanstvím a judaismem, se zaměřením na „souboj ras“. Výsledkem je předestření Rosenbergova mystického *náboženství krve*⁵⁶. Součástí knihy je velmi detailní kritika a odvržení většiny fundamentálních křesťanských dogmat, jako

⁵³ Tamtéž, str. 359.

⁵⁴ Tamtéž, str. 384.

⁵⁵ Slovo mýtus je zde myšleno ve stejném významu jako např. řecké mýty, nikoliv ve významu falešné představy.

⁵⁶ STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 113. ISBN 978-0-521-82371-5.

jsou původní hřích, svatá trojice nebo panenské početí Ježíše Krista. Na první pohled se jedná o jedno z nejdůležitějších děl nacistického režimu. Do konce války se prodalo zhruba milion výtisků⁵⁷ a spis vyvolal kritický ohlas u duchovenstva, které se obávalo, že *Der Mythos*, se svými rozsáhlými antikřesťanskými pojednáními, reflektuje nacistickou ideologii, protože Rosenberg držel pozici komisaře pro intelektuální a ideologické vzdělávání NSDAP (které v praxi bylo spíše bezvýznamné). Spis měl však ve vlastní straně skoro nulový ohlas. Podle Alberta Speera se Hitler o knize vyjádřil, že se jedná o „stuff nobody can understand, written by a narrow-minded Baltic German who thinks in horribly complicated terms. ...A relapse into medieval notion!“⁵⁸ Hitler Rosenbergovy sny o novém náboženství bezprostředně odmítl a explicitně uvedl, že *Der Mythos* není a nikdy nebude součástí oficiální ideologie Třetí říše: "I must insist that Rosenberg's 'Myth of the Twentieth Century' is not to be regarded as an expression of the official doctrine of the Party."⁵⁹ Velký počet výtisků se podle Steigmanna-Galla dá alespoň částečně vysvětlit tím, že všechny školní knihovny a vzdělávací instituty byly ze zákona povinny mít na skladě alespoň jeden výtisk tohoto spisu a nelze tak s jistotou určit, nakolik byla veřejnost s *Der Mythos* skutečně obeznámena. Rosenberg si našel ve straně mnoho oponentů (ale našel si i spojence, například v Himmlerovi), z nichž nejvýznamnější byly Goebbels, Göring a Erich Koch, kteří se snažili upozadit jeho vliv na *Führera*. Göring o Rosenbergovi prohlásil: „if Rosenberg had had his way, there would be ,only cult, Thing, myth, and that sort of swindle.“⁶⁰

1.9 Ostatní

Mezi další přední nacisty s ostře formulovanými názory na křesťanství patřili Erich Koch, jeden z mála otevřeně křesťanských členů nacistické strany⁶¹, protikřesťanskí Reinhard Heydrich, Robert Ley a vůdce *Hitler-Jugend* Baldur von Schirach s podobně radikálními názory jako měl Martin Bormann nebo pohané jako

⁵⁷ EVANS, Richard. *Třetí říše u moci: Kompletní historie jedné z nejděsivějších epoch dvacátého století*. Praha-Plzeň: Beta a Jiří Ševčík, 2009, str. 209. ISBN 978-80-7306-323-8.

⁵⁸ STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 112. ISBN 978-0-521-82371-5.

⁵⁹ Tamtéž, str. 408.

⁶⁰ Tamtéž, str. 208.

⁶¹ Zajímavé je, že Koch z církve v roce 1943 vystoupil, ovšem spíše z politických důvodů, než protože by opustil svou křesťanskou víru.

Richard Walther Darré či Erich Ludendorff, zapřísáhlý paganista, který se ještě před rokem 1933 snažil nacistickou stranu ustanovit jako protikřesťanskou, ale v opozici k Hitlerovi neuspěl (a byl ze strany vyloučen). Tito a mnoho dalších však neměli mnoho příležitostí k prosazování vlastní politické agendy v oblasti náboženství, ale jejich názory byly často propagovány do nižších řad NSDAP. Nacistická strana skutečně zahrnovala široké spektrum náboženských názorů, ale politika NSDAP vůči církvím musela být v souladu s aktuálními požadavky Adolfa Hitlera a odchylky od tohoto kurzu byly často odměňovány *Führerovou* ztrátou důvěry.

6. Nacismus a islám

Podobně jako ke křesťanství měl nacismus i k islámu ambivalentní vztah. Na jednu stranu se jednalo o náboženství Arabů, kteří byli nacismem považováni za podřazenou rasu, ale na druhou stranu se během války ukázala spolupráce s Araby nezbytnou. Až do začátku války však žádné oficiální stanovisko nacionálního socialismu na islám prakticky neexistovalo. Důvod byl jednoduchý – nacisté nebyli s islámským světem v žádném kontaktu. V Německu se ve 30. letech vyskytovala velmi malá komunita muslimů, z níž většinu tvořili diplomaté, obchodníci a profesionálové z různých oborů. *Mein Kampf* se islámu přímo nevěnuje, nicméně Hitler měl údajně k náboženství mohamedánů o něco vřelejší vztah než ke křesťanství: „The Mohammedan religion too would have been more compatible to us than Christianity. Why did it have to be Christianity with its meekness and flabbiness?“⁶² Hitlerovi se na islámu zamlouvala glorifikace hrdinství a bojovnosti v kontrastu vůči křesťanskému učení nastavení druhé tváře.

Situace se ale změnila s příchodem světové války. Během ní byli nacisté v úzkém kontaktu s muslimy na Balkáně, v Sovětském svazu a v Severní Africe. Zároveň v důsledku operace *Barbarossa* nacistům enormně narostly vojenské ztráty: zatímco od 1. září 1939 do 31. května 1941 německý *Wehrmacht* ztratil 97 000 mužů, 20. března

⁶² SPEER, Albert. *Inside the Third Reich: Memoirs by Albert Speer*. Ullstein: The Macmillan Company, 1975, s. 115. ISBN 978-1-84212-735-3.

1941 velení německé armády (*Oberkommando der Heeres*) uvedlo ztráty na 1 073 007 mužů⁶³.

Podle Jonathana Trigga právě tento masivní propad v lidské síle vedl k použití prvních muslimských jednotek. Německo kromě bitev na frontě muselo také udržet kontrolu nad již dobytým územím a *Wehrmacht* často čelil guerillové válce ze strany lokálních obyvatel. Pak zde samozřejmě byly také podpůrné práce, jako je kopání zákopů a oprava infrastruktury, na které bylo škoda plýtvat německými vojáky, přesto je někdo musel zastat.

Dalším důležitým faktorem byl také precedens z první světové války, kdy Německo různými způsoby podporovalo nacionalistické tendence v arabském světě, který byl součástí britského impéria⁶⁴. Němečtí agenti šířili propagandu a tvrdili, že císař tajně konvertoval k islámu a že Německo jim dodá zbraně a zajistí budoucí svobodu. Výsledkem bylo několik menších konfliktů, které Britové museli ještě během války řešit – jmenovitě hromadné dezerce z indické armády, invaze Egypta Sayyidem Ahmadem a útok Ali Dinara. Všechna ohniska nebezpečí v britských koloniích byla sice rychle zažehnána, vznikla však válečná strategie proti Británii, které Hitler o více než 20 let později využil.

Oblékání muslimů do nacistických uniforem se ovšem neobešlo bez odporu (byť ne příliš výrazného) Adolfa Hitlera, který 16. června 1941 vzkázal svým generálům na téma ozbrojování dobrovolníků z východu: „It must always remain a cast-iron principle that none but Germans shall be allowed to bear arms. Even when, at first sight, it might seem expedient to summon foreign peoples to arms, it would be folly to do so. One day it would be sure to prove our absolute and irretrievable undoing.“⁶⁵ Hitler vydal 10. února 1941 příkaz zakazující nabírání dalších mužů do *Osttruppen*, jak byly nazývány jednotky složené z dobrovolníků z okupovaných východních území. Příkaz byl zcela ignorován a jeho porušování nikdy nevyústilo v potrestání.

⁶³ TRIGG, Jonathan. *Hitler's Jihadis: Muslim Volunteers of the Waffen-SS*. Stroud: The History Press [online], 2012, s. 23, [cit. 2015-05-12]. ISBN 978-0-7524-7758-9. Dostupné z: http://www.amazon.com/Hitlers-Jihadis-Volunteers-Waffen-SS-Legions-ebook/dp/B0070D3QKG/ref=tmm_kin_swatch_0?_encoding=UTF8&sr=1-1&qid=1431547191.

⁶⁴ Tamtéž, str. 23.

Během léta 1942 již používání *Osttruppen* převládalo natolik, že bylo rozhodnuto o regulaci a standardizaci platů, potravinových dávek, uniforem a hodností. Zatímco v roce 1941 bylo součástí *Osttruppen* 150 tisíc vojáků, v roce 1944 to byl již celý milion⁶⁶. *Osttruppen* získalo svá vlastní vyznamenání a dokonce měli nárok i na všechna vyznamenání německá. Jediné, co bylo pro jednotky z východu zakázáno, bylo nošení nacistického emblému (nášivek s orlem, který držel ve svých drápech hákový kříž), symbol, který měl na své uniformě každý člen *Wehrmachtu*. I tento příkaz byl ovšem dodržován pouze zřídka, protože na estetické kontroly uniforem zkrátka na východní frontě nebyl čas.

7. Nacismus a judaismus

I když se podle nadpisu toto téma může zdát redundantní, myslím si, že je potřeba se mu alespoň trochu věnovat. Ačkoliv nelze příliš jasně odlišit judaismus od židovství, antisemitismus obyvatel Výmarské republiky byl alespoň dvojitý (historik Hans Mommsen rozlišuje v této historické etapě tři druhy antisemitismu) podoby. První z nich je náboženský antisemitismus, který měl v Německu dlouhou tradici již od dob Martina Luthera, a který se často projevoval u křesťanského duchovenstva. Druhým typem byl antisemitismus rasový, který se v Německu rozvíjel od konce 19. století a vyvrcholil během nacismu.

Podle *Mein Kampf* nebyl Adolf Hitler vždy zapřisáhlým nepřítelem Židovstva, ba dokonce byl vůči Židům tolerantní: „In the Jew I still saw only a man who was of a different religion, and therefore, on grounds of human tolerance, I was against the idea that he should be attacked because he had a different faith.“⁶⁷ Svého otce Hitler označuje za kosmopolitu a jeho názory prý přejal. Počátek svého antisemitismu Hitler datuje ke svému příchodu do Vídně, kde se poprvé intenzivněji setkával s Židy, kterých v jeho rodném Linzi příliš nebylo a těch pár se nijak neodlišovalo od ostatních Němců.

Hitler svůj myšlenkový posun k antisemitismu popisuje jako postupný a

⁶⁵ Tamtéž, str. 46.

⁶⁶ Tamtéž, str. 48.

⁶⁷ Project Gutenberg Australia. *Mein Kampf*. Gutenberg.net.au [online]. [cit. 2015-05-12. Dostupné z: <http://gutenberg.net.au/ebooks02/0200601.txt>.

skeptický proces, nicméně jeho antisemitismus byl výhradně rasistický a nijak se nedotýkal judaismu. Napříč *Mein Kampfem* se opakuje myšlenka, že Židé jsou primárně rasa a judaismus používají jako zástěrku, aby byli považováni za náboženskou komunitu a mohli tak užívat náboženských svobod: „One of the most ingenious tricks ever devised has been that of sailing the Jewish ship-of-state under the flag of Religion and thus securing that tolerance which Aryans are always ready to grant to different religious faiths. But the Mosaic Law is really nothing else than the doctrine of the preservation of the Jewish race.“⁶⁸ Náboženský antisemitismus dokonce označuje za chybu: „The anti-Semitism of the Christian-Socialists was based on religious instead of racial principles. The reason for this mistake gave rise to the second error also.“⁶⁹

Hitler zdá se nikdy neměl problém s židovským náboženstvím, ale spíše než toleranci lze tuto zvláštnost vysvětlit tím, že judaismu nepřisuzoval žádnou váhu a chápal ho jako pouhý nástroj v rukou konspirujících Židů: „Here also everything is copied, or rather stolen; for the Jew could not possess any religious institution which had developed out of his own consciousness, seeing that he lacks every kind of idealism; which means that belief in a life beyond this terrestrial existence is foreign to him.“⁷⁰

8. Nacismus a ateismus

Poněkud překvapivě, nacisté neměli vřelý vztah k ateismu, navzdory tomu, že sám Hitler je často za ateistu označován, například historikem Geoffrey Blaineym v jeho knize *A Short History of Christianity*. Nacionální socialismus si spojoval ateismus s komunismem, bolševismem a židovským materialismem, vůči nimž vedl propagandu. Ateismus byl ve Třetí říši oficiálně tolerován výnosem Rudolfa Hesse z října 1933: „No National Socialist may suffer any detriment on the ground that he does not profess any particular faith or confession or on the ground that he does not make any religious profession at all“, ale ne vždy tak tomu v praxi bylo. Heinrich Himmler nepovoloval ateistům vstup do *Schutzstaffel* a každý člen se musel řadit buď ke katolicismu, protestanství nebo jako *gottläubig* (víra v boha, ale bez příslušenství k církvi). Podle Himmlera, který se sám neřadil ke křesťanské víře, byl ateismus mezi SS potenciálním

⁶⁸ Tamtéž

⁶⁹ Tamtéž

⁷⁰ Tamtéž

zdrojem nedisciplíny. Režim ve stejném roce zakázal většinu ateistických organizací (některé pravicové byly tolerovány), z nichž největší byla *Deutscher Freidenkerbund* (Němečtí volnomyšlenkáři). Podle historika Richarda J. Evanse se v roce 1939 95 % Němců stále považovalo za křesťany, 3,5 % se řadilo do kategorie *gottläubig* a pouze 1,5 % se považovalo za ateisty⁷¹.

9. Nacismus jako politické náboženství

Práce o nacismu a náboženství by nebyla kompletní, kdybychom se nezmínili o teorii politického náboženství. První systematický rozbor této teorie provedl Eric Voegelin ve své práci *Die politischen Religionen* (Politické náboženství), ve které přirovnal soudobé totalitární ideologie k tzv. politickým náboženstvím. Mezi další známé protagonisty této teorie patří například Raymond Aaron, Paul Tillich nebo Walter Benjamin.

Nacistický režim Třetí říše bývá často právem označován za politické náboženství. *Führerprinzip*, jasná definice dobra (nordická rasa) a zla (židobolševismus), masivní shromáždění a manifestace příznivců strany nebo bible nacismu *Mein Kampf* se tomuto označení perfektně propůjčují a ideologii nacionálního socialismu lze tak snadno vidět jako sekulární náboženství v čele s jeho nejvyšším knězem, Adolfem Hitlerem. Jak jsme si ovšem ukázali v předchozích kapitolách, špičky nacismu se od sebe výrazně odlišovali svými pohledy na náboženství. Zatímco Himmler s Rosenbergem by nejraději sakralizovali hákový kříž a deifikovali svého vůdce, Hitler dával opakovaně najevo, že nacionální socialismus není a nebude náboženstvím: „By the time he wrote *Mein Kampf*, Hitler was firmly opposed to any suggestion that Nazism should take the form of a volkisch-religious movement, explicitly rejecting the role of a volkisch prophet“⁷². Navíc většinová populace se stále hlásila k tradičním církvím – podle censu v květnu 1939 se 95 % obyvatel Třetí říše (včetně anektovaného Rakouska) hlásilo ke křesťanství.

⁷¹ EVANS, R.: *Třetí říše u moci*. Praha - Plzeň: Pavel Dobrovský - BETA s.r.o. a Jiří Ševčík, 2009, 233 s. ISBN 978-80-7306-323-8.

Podle historika Richarda J. Evanse „Nacismus coby ideologie nebyl náboženstvím – ne snad proto, že to tvrdil Hitler, a rovněž nikoli proto, že se v něm neříkalo nic o posmrtném životě nebo věčné či nesmrtelné duši, jak to dělají všechna náboženství. Důvod tkvěl v jeho nesourodnosti, příliš velké na to, aby mohl být za náboženství považován.“⁷³ Myslím si, že Evans přednáší velmi dobrý argument. Pokud by byl nacionální socialismus náboženstvím, pak by bylo pro jeho následovníky takřka nemožné zjistit, který jeho spirituální proud je ten správný, jakými pravidly se řídit a jaké rituály dodržovat. Byl by věřící nacismu pohan jako Himmler a Rosenberg, nebo ateista jako Bormann? Či snad křesťan jako Erich Koch? A pokud by byl pohan, byl by jeho svatou knížkou Rosenbergův *Der Mythos*, nebo by měl být členem Ludendorffova teutonického kultu?

Podobně jako Steigmann-Gall odmítá názor, že nacionální socialismus je antikřesťanskou ideologií, odmítá též myšlenku, že nacismus byl sekulárním (politickým) náboženstvím. S opačným názorem, ale vycházejícím z Steigmann-Gallovi argumentace, přišel v roce 2006 Milan Babík ve svém článku *Nazism as a Secular Religion* (Nacismus jako sekulární náboženství). Podle Milana Babíka Steigmann-Gall dělá tu chybu, že nacismus srovnává s nevhodným modelem sekulárního náboženství, protože je historik a není obeznámen s tzv. *Löwith-Blumenberg* debatou. Tuto diskuzi, týkající se modernity a podstaty sekularizace, odstartovala v šedesátých letech Blumenbergova kniha *Die Legitimat der Neuzeit* (Legitimita novověku). Podle Blumenberga se křesťanský a modernistický pohled na budoucnost podstatně liší: zatímco křesťané vyčkávají konec světa a poslední soud s obavami, moderní myslitelé hledí na budoucnost pozitivně, s vírou v to, že lidský rozum a věda nezpochybnitelně povedou k lepším společnostem. S tímto rozdílem na mysli Blumenberg dále popisuje proces sekularizace jako tzv. *functional reoccupation*. Blumenberg rozlišuje v křesťanském lineárním chápání historie *functional knowledge* a *substantive knowledge*. Za *functional* označuje odpověď na otázku „Jaký je smysl historie?“, již je podle křesťanské eschatologie *civitas Dei*. *Substantive* je zde v samotné otázce implicitně obsažený předpoklad, že historie nějaký smysl (význam, konec) vůbec má. Moderní filosofie odmítla *civitas Dei* jako odpověď na tuto otázku, ale neodmítla myšlenku, že

⁷² STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, str. 72. ISBN 978-0-521-82371-5.

historie má svůj konec. Sekularizace je podle Blumenberga proces dosazení nové odpovědi na starou otázku, namísto boha přichází jako odpověď sociální utopie. Löwith ovšem argumentuje, že Blumenberg se dopouští chyby, když striktně rozděluje substanci od funkce, protože podle Löwithe (a Babíka) jsou neoddělitelné – pátrání po smyslu historie v sobě vždy obsahuje sdělení o tom, že historie má svůj konec. Podle Löwithe jsou tedy moderní progresivismus a ideje sociálních utopií sekularizovanou křesťanskou eschatologií⁷⁴. Steigmann-Gall odmítl nacismus jako politické náboženství na základě toho, že nacisté měli vědomý vztah s protestantismem, který se pokoušeli do své ideologie začlenit, ale podle Babíka není nacistický *protestantský milenialismus* nutně v rozporu s teorií sekulárního náboženství. Podle mého názoru však autor textu nedostatečně odůvodnil svoje stanovisko a místo argumentů, proč lze podle něj považovat nacismus za sekulární náboženství, spíše snížil standard toho, co sekulární náboženství konstituuje. Pokud však budeme nahlížet na model politického náboženství nikoliv jako na protipól tradiční křesťanské společnosti, ale jako druhý konec spektra⁷⁵ náboženství, nacismus měl nepochybně blíže k sekulárnímu náboženství než k tradiční křesťanské společnosti.

Závěr

Častým názorem je, že Hitler měl v plánu po válce křesťanství zcela zničit a neučinil tak dříve pouze z oportunistických důvodů. Jak jsme si ale ukázali, agresivita nacistického režimu vůči církvím (zejména katolické) v průběhu let stoupala, a to i během války. Pokud by byl Hitler motivován pouze svými pragmatickými cíli, nebylo by rozumnější církve dále v období války neantagonizovat? Režim však zotročoval perzekuci a posouval hranice projekty jako byla *Aktion T-4*. Lepším vysvětlením je podle mého názoru to, že Hitler měl zpočátku v úmyslu ustanovit sjednocenou protestantskou Říšskou církev, která by byla oporou režimu a zároveň obrannou zdí proti katolicismu, který byl kvůli svým vazbám k papeži v Říši cizí (nenárodní) politickou silou. Neúspěch projektu vedl k rozčarování a deziluzi *Führera* s

⁷³ EVANS, Richard. *Třetí říše u moci: Kompletní historie jedné z nejděsivějších epoch dvacátého století*. Praha-Plzeň: Beta a Jiří Ševčík, 2009, str. 217. ISBN 978-80-7306-323-8.

⁷⁴ BABÍK, Milan. *Nacism as a Secular Religion*. History and Theory [online]. 2006, vol. 45, no. 3, s. 375-396 [cit. 2015-05-12]. ISSN 0018-2656. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3874131>.

⁷⁵ Podobně jako se můžeme na koncepty teplo vs. zima dívat buď jako na protiklady, nebo, jak to činí fyzika, můžeme chápat teplo jako spektrum, kde pojem zima nemá význam a existuje pouze méně tepla.

křesťanstvím, které stále více viděl jako potenciální hrozbu. Pravdou sice je, že katolický i protestantský klérus oponoval režimu skoro exkluzivně pouze v otázkách spojených s náboženstvím a neútočil na podstatu nacionálního socialismu či vůdce samotného, ale v totalitním státě se příliš nekladl důraz na rozdíl mezi opozicí a loajální opozicí.

Z analýzy náboženských přesvědčení několika předních nacistů je zřejmé, že nacionální socialismus byl v otázce náboženství i přes silnou rétoriku poměrně flexibilní a mezi nacisty lze nalézt příznivce prakticky všech směrů – ateismu, paganismu, okultismu, upřímného křesťanství i nepřátelství vůči křesťanství. Nacismus měl z tohoto hlediska potenciál vydat se mnoha různými směry, přičemž mnozí se o to i pokusili (Heinrich Himmler, Alfred Rosenberg, Erich von Ludendorff), ale nakonec to byl vždy Hitler, kdo určoval směr. Rosenbergův paganismus byl sice často hlasitý, ale na politiku neměl prakticky žádný vliv. U Adolfa Hitlera (a Josepha Goebbelse) pak v souladu s názory Richarda Steigmanna-Galla a Richarda J. Evanse nacházíme prvky křesťanství, obvykle skryté v jejich soukromých konverzacích. To co se u nacistů běžně považuje za projevy antikřesťanství se v tomto světle jeví spíše jako projevy radikálního antiklerikalismu. Nicméně alespoň někteří nacisté, jmenovitě Martin Bormann, se netajili svým nepřátelským postojem vůči jak instituci křesťanství, tak jeho myšlenkám. Stručně jsme se podívali i na vztah nacismu k islámu, judaismu a ateismu se zjištěním, že ateismus si lze jen těžko představit jako potenciální náhradu za křesťanství – ateistické organizace byly zavírány a ateisté nemohly vstupovat do SS. Nadějně na první pohled vypadá též pojetí nacionálního socialismu jako sekulárního náboženství, nelze ovšem jednoznačně určit, který z mnoha proudů uvnitř strany by měl být hlavním zdrojem tohoto náboženství, nehledě na to, že naprostá většina obyvatel Německa se stále považovala za křesťany a už tak jedno náboženství měla. Nacionální socialismus byl spleticí různých, často zcela neslučitelných, náboženských představ. Nejvýznamnější z nich však bezpochyby byl nacifikovaný protestantismus, k jehož myšlenkám měl blízko i nejdůležitější politik v říši. Vztah nacismu a křesťanství byl v průběhu trvání Třetí říše proměnlivý a nelze pochybovat o tom, že se zejména během války výrazně zhoršil. Z tohoto období také pravděpodobně pochází představa ateistického nebo antikřesťanského nacistického režimu, ale tak jednoduchá historie nebývá.

Summary

A common notion is that Hitler intended to fully destroy Christianity within the Third Reich once the war was over and held on only from opportunistic reasons. However, the aggressions of the Nazi regime towards churches (Catholic in particular) have increased over the years reaching its peak during war years. Were it true that Hitler acted pragmatically, wouldn't he have rather tried to find common ground with the churches? Instead, the regime heightened its persecution efforts with projects such as *Aktion T-4*. I believe a better explanation is that Hitler initially wanted to establish a unified protestant Reich church, which would become both a pillar of the regime and a bulwark against Catholicism, which was viewed (due to its connections to Pope) as a foreign political power. The failure of said project led to Führer's disillusion with Christianity, which was increasingly viewed as a potential threat. It is true that both catholic and protestant clergy opposed the regime almost exclusively only in topics strictly related to religion and never attacked Hitler or the regime itself, but due to its totalitarian nature, it made little to no difference whether someone was a true opposition or a loyal opposition.

Through analysis of religious views of several prominent Nazis it is clear that National Socialism was rather flexible in the question of religion and all kinds of orientations could be found among the Nazis: paganism, occultism, atheism, sincere Christianity and antichristian views. Nazism had a potential to go many different way and many tried (Heinrich Himmler, Alfred Rosenberg, Erich von Ludendorff) but ultimately it was Hitler who picked the direction. Rosenberg's paganism was often loud, but in reality had little to no influence on politics. In accordance with findings of Richard Steigmann-Gall and Richard J. Evans, we find hidden elements of Christianity in both Adolf Hitler and Joseph Goebbels. What is often regarded as antichristian should more precisely be viewed as anticlerical. Nevertheless, at least some Nazis, namely Martin Bormann, held openly hostile attitudes towards both the institutionalized Christianity and its ideas. We also looked at whether or not Nazism opposed Judaism, Islam and atheism with the finding that atheism could have hardly served as a substitution to Christianity. Promising was the idea of Nazism as a secular religion, but

we could not identify which branch of the party's many religious views would be the major one. Furthermore, most of the population of Germany still considered itself Christian and therefore already had its religion. National Socialism was a hybrid of multiple often-contradicting religious views. The most important one was that of Nazified Protestantism which was also held by the party's most important politician. The relationship between Nazism and Christianity changed in the course of the Third Reich and there is no doubt it was heading towards an absolute animosity during the war.

Použitá literatura

- BABÍK, Milan. *Nazism as a Secular Religion*. History and Theory [online]. 2006, vol. 45, no. 3, s. 375-396 [cit. 2015-05-12]. ISSN 0018-2656. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3874131>.
- BARANOWSKI, Shelley. *The 1933 German Protestant Church Elections: Machtpolitik or Accommodation?*. Church History [online]. 1980, vol. 49, no. 3, s. 298-315 [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3164452>.
- EVANS, Richard. *Třetí říše u moci: Kompletní historie jedné z nejděsivějších epoch dvacátého století*. Praha-Plzeň: Beta a Jiří Ševčík, 2009. ISBN 978-80-7306-323-8.
- HESCHEL, Susannah. *Nazifying Christian Theology: Walter Grundmann and the Institute for the Study and Eradication of Jewish Influence on German Church Life*. Church History [online]. 1994, vol. 63, no. 4, s. 587-605 [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3167632>.
- HITLER, Adolf. *Collection of Speeches 1922-1945* [online]. 1945 [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <https://archive.org/details/AdolfHitlerCollectionOfSpeeches19221945>.
- KERSHAW, Ian. *Hitler: A Biography*. London: Penguin Books, 2009. ISBN 978-0-14-190959-2.
- PROJECT GUTENBERG AUSTRALIA. *Mein Kampf*. Gutenberg.net.au [online]. [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <http://gutenberg.net.au/ebooks02/0200601.txt>.
- SHIRER, William. *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany*. New York: Fawcett Crest, 1985. ISBN 0-449-20936-9.
- SPEER, Albert. *Inside the Third Reich: Memoirs by Albert Speer*. Ullstein: The Macmillan Company, 1975. ISBN 978-1-84212-735-3.
- STEIGMANN-GALL, Richard. *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. ISBN 978-0-521-82371-5.
- TREVOR-ROPER, Hugh. *Hitler's Table Talk: 1941-1944*. New York: Enigma Books, 2000. ISBN 1-929631-05-7.
- TRIGG, Jonathan. *Hitler's Jihadis: Muslim Volunteers of the Waffen-SS*. Stroud: The History Press [online], 2012 [cit. 2015-05-12]. ISBN 978-0-7524-7758-9. Dostupné z: <http://www.amazon.com/Hitlers-Jihadis-Volunteers-Waffen-SS->

Legions-ebook/dp/B0070D3QKG/ref=tmm_kin_swatch_0?_encoding=UTF8&sr=1-1&qid=1431547191.

- ZENTRALE FÜR UNTERRICHTSMEDIEN IM INTERNET. Weimar Constitution. Zum.de [online]. [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Vývoj nezaměstnanosti v Německu v letech 1928-1935 (graf)

Přílohy

Příloha č. 1: Vývoj nezaměstnanosti v Německu v letech 1928-1935 (graf)

